

Марія ШВЕД

Вплив освіти і культури на розвиток суспільства

Ключові слова: освіта, культура, розвиток, глобалізація, інформаційне суспільство.

Актуальність проблеми зумовлена принципово якісними соціальними змінами, які зазнало людство на рубежі ХХ–ХХІ століть і які спричинені поширенням глобалізаційних процесів на всі галузі життєдіяльності людини. Вагомим чинником соціальних змін є зростання функціональної ролі освіти і культури в забезпеченні економічного і соціального прогресу суспільства, посилення суттєвого їхнього впливу на людину і суспільство. Перетворення освіти на один з вирішальних соціокультурних чинників інформаційного суспільства – ”суспільства знань”, ”суспільства освіти” потребує відповідних змін як в організуванні системи національної освіти (середньої та вищої), так і в змісті, методах і формах навчального процесу.

Початок нового тисячоліття неминує веде науковців світу до пошуку нових філософських пріоритетів і моделей життєдіяльності, які б відповідали типу глобалізованого суспільства ХХІ ст. За одностайним переконанням зарубіжних та вітчизняних дослідників і науковців, у новому тисячолітті запорукою виживання людства стає необхідність пошуку згоди і взаєморозуміння між різними культурами, народами та прийняття їхніх глибоко вкорінених цивілізаційних відмінностей. З огляду на це *метою статті* є визначення особливостей впливу освіти і культури в ціннісному вимірі на розвиток суспільства як важливих чинників суспільно-культурного поступу. Для досягнення цієї мети коротко розглянемо і охарактеризуємо своєрідність впливу освіти і культури на розвиток українського суспільства і визначимо сучасні тенденції їхнього прояву.

Напрями сучасних досліджень. Питанням формулювання сутності понять "освіта" і "культура" в наукових дослідженнях приділяється належна увага, зокрема: М. Згуровський розглядає освіту і культуру як важливі чинники кардинальних змін у суспільному розвитку з погляду філософії освіти, М. Марчук досліджує аксіологічну компоненту пізнавальної діяльності і визначає передумови творення ціннісного потенціалу знання; Б. Починюк здійснює ціннісну інтерпретацію гуманітарного знання у контексті сучасної парадигми освіти; Л. Сараницька розкриває особливості гуманізації освіти як вимоги сучасності і визначає головні положення гуманітарного пізнання, М. Бауер характеризує ціннісні аспекти формування суспільної свідомості; Д. Лукас і О. Васильченко виокремлюють етичні принципи та цінності педагогічної діяльності; М. Швед окреслює аксіологічний та антропологічний виміри педагогічної освіти та визначає головні тенденції формування морально-духовних цінностей педагога; І. Андрейко досліджує особливості впливу освіти та культури на формування особистості в контексті сучасних реалій глобалізації. Водночас проблема впливу освіти і культури на розвиток суспільства в контексті формування ціннісного світобачення, незважаючи на актуальність, вивчена недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Наша сучасна епоха характеризується такими фундаментальними явищами як глобалізація та інформаційна революція. На думку В. Андрущенка їхній вплив на всі сторони суспільного життя такий потужний і всеохоплюючий, що жоден з процесів, який відбувається, не може бути раціонально пізнаним без їхньої рефлексії в контексті означених процесів. Економіка і політика, міжособистісні відносини і мораль, культура і мистецтво, особливості побутового життя тощо "знаходяться у полоні" глобалізаційних та інформаційних впливів, які переживає сучасне суспільство. Не є виключенням і освіта. Змінюючись і трансформуючись під впливом глобалізаційних й інформаційних технологій, система освіти зазнає якісних змін та набуває нових вимірів у проекції на віддалену перспективу свого розвитку. Характерно, що вплив означених явищ зумовлює майже миттєву трансформацію процесів життєдіяльності людини¹.

Видатний американський футуролог О. Тоффлер у своїй знаменитій книзі "Шок майбутнього" зазначає, що суспільні зміни відбуваються настільки швидко і радикально, що шокують людину, котра втрачає розуміння сенсу життя, базових цінностей, світогляду. І справді відбувається новий поворот історії, дивовижна трансформація соціуму, всебічні зміни всіх форм соціального й індивідуального буття. Доки ми

¹ Андрущенко В. Філософія освіти: в пошуках перспективи, [w:] Філософія освіти, № 1(3), 2006.

цілісно не усвідомимо того, що з нами відбувається, не сформуємо бодай теоретично, як говорять синергетики, „порядку із хаосу”, ми ніколи не вибудуємо якісної системи освіти, яка б забезпечила ефективну підготовку людини до життя.

Виокремлюючи і переосмислюючи ціннісно-орієнтаційний контекст сучасного життєвого процесу В. Андрущенко справедливо зазначає, що слід враховувати дві групи відносно самостійних, і разом з тим, органічно взаємопов'язаних реалій – зовнішніх і внутрішніх. Їхнє своєрідне порівняння на рівні побутової свідомості й теоретичного аналізу формує той своєрідний ”дух епохи”, з якого витікає нинішня філософія освіти.

У зв'язку з цим у всьому світі відбуваються зміни суспільної свідомості щодо ролі та значення освіти у житті людини. Від освіти очікується активна участь у вирішенні проблем різного рівня – зміцнення миру, забезпечення економічної стабільності, протистояння девальвації цінностей, формування культури особистості й цілого суспільства.

Тому освіта й культура залишаються в центрі уваги всього світового співтовариства. Освіта, найчутливіший суспільний феномен, незаперечно виступає основою інтелектуального, духовного, соціального й економічного розвитку суспільства і держави. Від якості освіти залежить, з якими знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до нового інформаційного суспільства молоде покоління. Сучасна освіта має базуватися на засадах майбутнього антропогенного соціокультурного середовища. Її завданням є формування особистості, котра зможе вижити в умовах соціокультурної невизначеності. Тому важливі не самі знання, а їхня творча інтерпретація. Країни з розвинутою економікою постійно нарощують витрати на освіту, оскільки освіта, особливо вища школа, стала важливим чинником реалізації їхньої стратегії економічного зростання. Система освіти загалом, а вищої школи зокрема, в успішних країнах перестала сприйматися як сфера невиробничого споживання й усе більше утверджується як найбільш ефективна інвестиція в людський капітал, який забезпечує країні економічні і соціальні вигоди та стимулює всебічний прогрес.

Оскільки суспільство, як сукупність людей, постійно змінюється та розвивається, а суспільний розвиток є процесом соціальних, економічних, культурних змін, доцільно звернути увагу на потреби сучасних і майбутніх поколінь, а саме: збереження довкілля і здоров'я людини, її працевлаштування, створення нових технологій тощо. Такий суспільний розвиток залежить від рівня освіченості громадян та рівня їхньої культури. Відтак орієнтація на постійний розвиток суспільства зобов'язує безустанно здійснювати інвестиції в людський капітал. Людський капітал – це привласнена сукупність інтелектуальних і фізичних ресурсів, що виявляється у здібностях, компетентності, мотивації, здоров'ї людини та

використовується нею в економічній діяльності з метою одержання зростаючого доходу. У створенні людського капіталу провідна роль належить сфері освіти.

З метою реформування та розвитку суспільства вчені (О. Базулик, В. Кремень, І. Зязюн, Н. Юхименко та ін.) розробляють сучасну філософську концепцію освіти, науки. У контексті філософії освіти вона не лише забезпечуватиме оволодіння знаннями і технологіями сучасної освітньої діяльності в умовах трансформації суспільства, а й обґрунтовує аксіологічні та педагогічні передумови формування особистості, котра в майбутньому визначить своє місце в новому, динамічному, модерному соціумі з метою успішної і ефективної самореалізації. На думку цих учених такий підхід забезпечить:

- системне засвоєння матеріалу з усього спектру філософських проблем, які виникають в освіті;
- цілісне осягнення генезису освіти як інституту в культурно-історичному контексті;
- визначення ролі та значення освіти в культурі суспільства;
- визначення образу-ідеалу нового типу особистості, аргументація його основних якостей².

Освіта – соціальний інститут, що виконує економічну, соціальну і культурну функції. *Економічна функція* передбачає участь особистості в економічному житті суспільства. *Соціальна функція* полягає в участі у процесах соціалізації особистості, відтворенні соціально-класової і соціально-статусної структури суспільства; *культурна* – у тому, щоб використовувати раніше накопичену культуру з метою соціалізації індивіда, формує його творчі здібності. Освіта є важливим чинником, який впливає на поведінку особистості, оскільки зростання освітнього рівня населення є важливим показником розвитку суспільства. Освічена, ерудована, культурна людина прагне до постійного розвитку і самовдосконалення. Завдяки тому, що люди отримують освіту та стають фахівцями в певній галузі, суспільство розвивається³.

Аналізуючи сучасні педагогічні дослідження, приходимо до висновку, що освіта як найчутливіший суспільний феномен виступає основою інтелектуального, духовного, соціального й економічного розвитку суспільства і держави. Від якості освіти залежить, з якими знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до глобалізованого інформаційного суспільства молоде покоління. Сучасна освіта має базуватися на засадах майбутнього антропогенного соціокультурного середовища. Її завданням є формування особистості, котра зможе вижити

² Базулик О., Юхименко Н. Філософія освіти, К., 2010, с. 6.

³ Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі: В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н.М. Хома та ін., За заг. ред. В.М. Пічі, К, 2002, с. 258.

в умовах соціокультурної невизначеності. Тому важливі не самі знання, а творче їхнє застосування в новій конфігурації, з новими акцентами й новими цілями⁴.

Погоджуємося з твердженням науковців, що освіта призначена для того, щоб дати новому поколінню початкові знання культури, формуючи поведінку в дорослому житті і допомагаючи у виборі можливої ролі в суспільстві. У широкому сенсі слова, освіта — процес або продукт формування розуму, характеру або фізичних здібностей особистості. У технічному сенсі — це процес, за допомогою якого суспільство через школи, коледжі, університети та інші навчальні заклади цілеспрямовано передає свою культурну спадщину — накопичене знання, цінності та навички від одного покоління — іншому⁵.

Критичний аналіз освіти засвідчує: по-перше, якщо стихійно неупорядковане окультурення людини – це процеси одномоментні з виникненням і подальшою еволюцією соціально-культурної форми життя, то освіта як цілеспрямовано-організована трансляція нагромадженого культурою людського досвіду з'являється пізніше, лише на деякому етапі ускладнення зазначеної життєвої форми; по-друге, зародження освіти зумовлено зростанням продуктивної людської діяльності, коли людські суспільства піднімаються на певний рівень культурного розвитку. На підставі цього можемо стверджувати, що освіта і культура тісно взаємопов'язані, взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну.

Поняття "культура" – це історично визначений ступінь розвитку суспільства і людини, вживається в усіх сферах людської діяльності: виробничій політичній, педагогічній, художній, побутовій тощо і виражається в результатах матеріальної та духовної діяльності людей⁶.

Упродовж існування людської цивілізації проблеми культури мали першочергове, по суті, провідне значення - передусім тому, що культура завжди була могутнім чинником соціального розвитку, відображала якісну характеристику суспільного життя, уособлювала в собі специфічний спосіб людської життєдіяльності, зафіксований в результатах праці, в системі соціальних норм і закладів. Зауважимо, що основне в змісті культури є не речі, а людина, суспільство. Усі її види: культура виробництва, культура управління, педагогічна культура, політична культура, художня культура, культура міжособистісних відносин, екологічна тощо – утворюють єдине

⁴ Андрейко І.В. Особливості впливу освіти та культури на формування особистості в контексті сучасних реалій глобалізації, [w:] Філософія. Психологія. Педагогіка, Випуск 3, 2009, с. 15–18.

⁵ Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, К.: Центр учбової літератури, 2009, с. 12.

⁶ Лобас В.Х. Українська і зарубіжна культура, К., 2000.

ціле як форми існування й розвитку людської природи, а отже, – суспільства.

Людська історія супроводжується нагромадженням сукупного культурного фонду і тієї важливої для людини інформації, що в ньому акумулюється. Це приводить до неухильного посилення інформаційного градієнту (перепаду), який виникає і стрімко зростає внаслідок різниці в обсягах інформації, що є в загальносуспільному культурному надбанні й окремому людському індивідуумі. Інформаційний градієнт зумовлює інформаційні потоки у культурному людському суспільстві.

Культура набуває соціального впливу передусім як необхідний аспект діяльності суспільної людини. Вона ґрунтується на соціальних засадах і передбачає організацію спільної діяльності людей, а отже, регулювання цієї діяльності певними правилами, нормами, акумульованими в традиціях, знакових і символічних системах тощо. Зміст культури впливає не лише на темпи діяльності, прискорюючи чи уповільнюючи їх, але й визначає її змістовне цілеспрямовання. Думки, погляди, рішення, які зумовлюють різні сфери суспільної практики, підтримуються логікою культури.

Становлення нового рівня самоорганізації культури людства пов'язане саме з утворенням на культурному тлі специфічної упорядкованої структури – системи освіти, яка покликана забезпечувати організовано-цілеспрямоване споживання культурно нагромадженого досвіду.

Тим початковим станом, під час якого виокремлюється освіта, є такий культурний розвиток, коли культура, будучи визначальною, домінуючою, головною у програмуванні існування людини, зважаючи на велике її нагромадження, не може достатньо засвоюватися людиною у процесі звичайної діяльності впродовж її життєвого становлення. Виділення освіти як частини культури було необхідним. Інакше кажучи, нагромадження культури потребувало на певному історичному етапі прогресу людського суспільства, принципового удосконалення механізму освоєння її змісту.

Отже, завдання освіти – стиснути зосереджену в культурі інформацію, відібрати в ній головне, сутнісне, важливе, надати їй вигляду, придатного для швидкої та максимально повної міжлюдської трансляції, узгодити природно обмежені потенції конкретної особи та глобальний масив неперервно зростаючої культури з метою забезпечення, відтворення, підтримки і розвитку соціально-культурної форми життя⁷.

Оскільки освіта є частиною культури, то має існувати потреба культури в освітній підсистемі, адже культура – це сукупний продукт творчих сил людства. Її розвиток цілком залежить від людської діяльності, яка формується шляхом інформаційно-культурного програмування. Отже, прогрес культури визначається тим, наскільки відтворюються творчі сили,

⁷ Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура XX ст., К., 2002, с. 23.

що її породжують. Культурі одвічно притаманні риси носія інформації, яка потрібна для процесу окультурення людини, тобто "синтезу особистості", що зумовлює культурну предметність.

Зазначимо, що для культурних перетворень освіта є важливим складником культури, що значно її прискорює, інтенсифікує, ферментує. Цілісний розвиток культури водночас потребує встановлення адекватності освіти тій культурі, складовою якої вона є, тобто культуро відповідності освіти.

Принцип культуро відповідності освіти, який базується на освітній функції повноти передачі надбань культури суб'єкта діяльності, розробляли свого часу класики педагогіки Я. Коменський, А. Дістерверг, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. У період становлення української нації цей принцип яскраво реалізується в процесі повернення українській системі освіти національно-культурного підґрунтя.

Вищезазначене свідчить про те, що українська освіта і культура не мають замкнутися в собі. Діалектика загального, особливого, одиничного лише вимагає, щоб, залишаючись відкритими до світу, вбираючи загальнолюдське, культура й освіта не втрачали своєї національної самобутності, примножуючи власні культурно-освітні здобутки й надбання.

У контексті нашого дослідження актуальна проблема взаємозв'язку особи з культурним середовищем. Розглядаючи процес освіти як рух особи в полі культури суспільства, можна чітко вирізнити дві її складові. З одного боку, людина активна, вона рухається шляхом пізнання, розробляє і вдосконалює індивідуальну систему моделей світу. З іншого, – особа росте в культурному середовищі та стає його невід'ємною частиною, приймає норми, звичаї та звички, які здавна належать суспільству⁸. Відбувається становлення і розвиток індивідуальної культури в полі культури суспільства, що є предметом дослідження багатьох наук.

Освіта як підсистема індивідуальної культури є представником культури суспільства в ній. За М. Полян, освіта, як пуповина, поєднує особу з культурою всього суспільства, задає контекст будь-якому особистісному звершенню, а досвід і суспільні знання стають особистісними⁹. Отже, освіта виконує роль культурного посередника.

Взаємодію культури й освіти можна розглядати на рівнях:

- соціуму, в історичному контексті;
- конкретних соціальних інститутів чи сфери середовища розвитку людини;
- навчальних дисциплін.

⁸ Швед М.С., Швед М.Б. Освіта і культура як суспільні явища, [w:] Вісник Львівського університету, Серія педагогічна, 2004, Вип. 18, с. 6–7.

⁹ Гусинський Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования, М., 2000, с. 102.

Освіту людини й освітню систему розглядають лише в конкретному соціокультурному контексті, у зв'язку з багатогранністю їхніх відносин.

Освіта виконує наступні *соціокультурні функції*:

- соціалізації особистості та спадкоємності поколінь;
- спілкування й долучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки;
- розвитку й становлення людини як особистості, суб'єкта й індивідуальності;
- формування духовності людини та її світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів.

Вивчення органічних зв'язків освіти з культурою та їхнього впливу на розвиток суспільства є предметом спеціальних досліджень. Освітні і культурні процеси мають віддзеркалювати реальний характер життєвого процесу, його зміни, суперечності, успіхи і невдачі, позитивні і негативні сторони.

Важливим для розвитку сучасного суспільства виступає новий тип культури, зорієнтований на гідність людини, в якому вищою цінністю є цінність особистості, незалежно від того, що можна отримати від неї. Кожна людина в такому суспільстві (діти, люди похилого віку, сироти, особи з особливостями психофізичного розвитку та ін.) почуваються комфортно, захищено, на рівні з усіма іншими громадянами. Очевидно, що культура гідності вимагає нової парадигми освіти, докорінних змін у змісті та організаційних формах всієї освітньої системи. Така освіта зорієнтована на виховання власної гідності людини, її свободи, професійної і загально-освітньої компетентності. Нова освітня парадигма має базуватися на принципах гуманізму, демократизму, зосередженості на людині. Важливим у методологічному плані є співставлення принципів сучасної освіти і тих світоглядних ідей культури, які повинні разом творити нову освітню парадигму. Відповідно до неї людину слід сприймати такою, якою вона є, незалежно від норм чи оцінок дорослих або дітей. Тому, з позицій гуманізму К. Роджерса, Я. Корчака, адекватним до нової освітньої парадигми може бути тільки принцип беззастережного прийняття особистості. Звичайно, різні проблеми внутрішнього зв'язку культури (її типів, парадигм, тенденцій) і освіти розкривають суперечності між "освітнім" стереотипом суспільної свідомості, що склався за всю історію цивілізації, та знаннями про людину, які постійно накопичуються.

Нині світові освітні системи знаходяться в стані радикальних змін. Це і спонтанний розвиток, і цілеспрямовані реформи. Останні найчастіше не призводять до бажаних результатів, тому що між філософським знанням, навчальними дисциплінами, навчально-методичним забезпеченням практики в сфері освіти немає спадкоємного взаємозв'язку, відсутня рефлексія, оскільки не завжди чітко окресленими є інтереси і цінності, що

стоять за цілями реформування. Звідси – необхідність виявлення вихідних принципів, ціннісних орієнтирів перетворення і розроблення методології їхнього використання як засад трансформації системо-утворюючих елементів освіти.

Виходячи з цього освіта повинна сприяти забезпеченню спадкоємності і відновленню суспільства. В умовах їхньої швидкої еволюції і складності, що зростає, в умовах прискореного накопичення і роздрібнення знань і напрямків їхнього застосування, освіта повинна зберегти людський вимір будь-якого процесу, а також плекати цінності толерантності, солідарності, поваги і розуміння інших. Дуже важливо є приділяти увагу міжкультурному аспекту будь-якої форми освіти.

Друга половина XX сторіччя характеризується появою великої кількості наукових праць, в яких, на основі аналізу тенденцій розвитку суспільства в цілому, його культурних перетворень, зміни поглядів на світ, місце людини у світі створюється концептуальний образ майбутньої освіти, яка покликана підготувати нинішні і майбутні покоління до життя в новому сторіччі, де освіта і культура будуть тією силою, що інтегрує світове співтовариство.

Отже, освіта та культура є основними чинниками розвитку матеріального та духовного багатства суспільства завдяки своїй унікальній місії щодо зростання інтелектуального капіталу – знань та компетентностей людини, соціальної стабільності та ефективного забезпечення зайнятості населення, збільшення національного доходу, зменшення бідності, зростання рівня культури виробництва і споживання, підвищення якості життя.

Summary

Influence of Education and Culture on the Development of Society

The main attention is given to the connection between education and culture as an important factor in the development of human society. The authors consider and analyze the essence of the notions “education” and “culture”, and their influence on the social development. The accent is laid on the problem of a person in the cultural environment, and the role of art, especially music one, in educational and cultural person’s development.

Keywords: education, culture, development, globalization, information Society.